

дзювальних роботах в Трьох-Анастасіївській церкві у Глухові. Поява його прізвища у переліку творців храму відкриває цікаві дослідницькі горизонти та, можливо, згодом дозволить знайти його авторство у деяких збережених елементах інтер'єру.

Третій лист відправлений з Києва 28 липня 1899 р. В ньому Н. Терещенко повідомляв, що «вчера у меня был Черниговский губернатор и я при этом случае просил его оказать содействие к скорейшему утверждению строительным отделением представленного Скоропадскими плана на разборку старой постройки Трех-анастасиевской церкви и постройку вместо нея часовни, и губернатор обещал мне дело это двинуть, следовательно через дней 4–5 полагаю получите разрешение на разборку старой постройки церкви, а потому прошу Вас как только получится это разрешение, то похлопочите, чтобы Скоропадские немедленно приступили к разборке этой постройки» [3, с. 47].

Як бачимо, проект каплички над склепами Скоропадських на місці старої церкви був готовий вже у 1899 р. Визначальним є факт зведення каплиці у формах, що наслідували українське бароко. Відомий дослідник українського архітектурного модерну В. Чепелик у своїй монографії наводить у якості першого прикладу українського архітектурного стилю дерев'яний будинок у с. Лебединці, зведений у 1856 р. на замовлення Григорія Павловича Галагана академіком архітектури Є.І. Червінським [5, с. 47]. Потім після кількадесятирічної перерви до теми національного зодчества звернулися лише на початку ХХ ст. Етапним архітектурним твором для Лівобережжя став будинок Полтавського земства, запроєктований В.Г. Кричевським. Саме з цієї будівлі почалося відродження самобутніх форм національного зодчества. Цікаво, що проект земства розроблявся у 1903 р., а проект каплиці у Глухові – у 1899. Таким чином, каплиця Скоропадських хронологічно випереджає відому полтавську пам'ятку на чотири роки і є предтечею нової течії в українській архітектурі.

Архітектурне рішення нової Трьох-Анастасіївської церкви витримано у формах неовізантійського стилю, що на той час був популярним на території імперії. Натомість українські барокові мотиви популярними не були. Скоропадські свідомо протиставили космополітизму Терещенків національну традицію, через що в одному архітектурному комплексі опинилися дві цілком відмінні споруди. На даний час важко сказати, хто був автором проекту каплиці, але щодо задуму архітектурної програми можна висловити припущення, що він міг належати матері останнього гетьмана – Марії Андріївни Скоропадській, яка походила зі старовинного козацько-старшинського роду Миклашевських та займала активну позицію у питанні відновлення старовинних споруд. Стилістичні риси українського бароко повинні були підкреслювати давність роду та вірність багатовіковій традиції, чим, звичайно, не могли похвалитися Терещенки.

Враховуючи викладене, хочеться сподіватися, що каплиця Скоропадських у Глухові отримає належне їй місце в історії української архітектури на рубежі ХІХ–ХХ століть.

#### ПОСИЛАННЯ

1. Вечерський В.В. Пам'ятки архітектури і містобудування Лівобережної України. Виявлення, дослідження, фіксація. – Київ: Видавничий дім А.С.С., 2005. – 586 с.
2. Савельев Ю.Р. «Византийский стиль» в архитектуре России. Вторая половина ХІХ – начало ХХ века. – СПб.: Лики России – Проект – 2003, 2005. – 272 с.
3. Центральний державний історичний архів, м. Київ, ф. 830, оп. 1, спр. 31.
4. Скоропадський П.П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ-Філадельфія: Інститут української археографії та джерелознавства, 1995. – 494 с.
5. Чепелик В. В. Український архітектурний модерн. – Київ: КНУБА, 2000. – 378 с.

**Yurchenko S.B. Three letters of Mykola Tereshchenko, that touch building history of church of Three Anastasias**

*The article speech goes about the dating of chapel of Skoropadsky in Hlukhiv.*

**Key words:** Tereshchenko, Ukrainian architectural style.

**Yurchenko S.B. Three letters of Mykola Tereshchenko, that touch building history of church of Three Anastasias**

*The article speech goes about the dating of chapel of Skoropadsky in Hlukhiv.*

**Key words:** Tereshchenko, Ukrainian architectural style.

10.04.2018 р.



УДК 94(477)

Ю.А. Шишкіна

#### НЕВІДОМИЙ МАЙСТЕР КАМ'ЯНИХ СПРАВ

*На основі джерельної бази Державного архіву Чернігівської області досліджується історія храмового будівництва у с. Береза, що на Глухівщині. Аналізуючи проблему, автор вперше акцентує увагу на постації невідомого архітектора, що займався спорудженням церкви у кінці ХІХ ст.*

**Ключові слова:** архітектурна спадщина, спорудження церкви, дзвіниця, військовий інженер, с. Береза, Шосткинський пороховий завод.

Архітектурне надбання – наше історичне багатство. Тисячі пам'ятників, старовинних споруд прикрашають міста і села України. Вони повертають нас до яскравих сторінок нашої історії, розповідають про драматичні події. Однак, у більшості випадків автори цих архітектурних шедеврів залишаються в нащадків у несправедливому забутті. Повернення заслуженої слави і доброго імені будівничих, здавалось би, незначних храмових архітектурних споруд, і ставить за мету автор зазначеного дослідження.

Вивчення архітектурної спадщини Сумщини розпочалося ще у ХІХ ст. Відомості про окремі пам'ятки трапляються у працях архієпископа Філарета Гумілевсько-

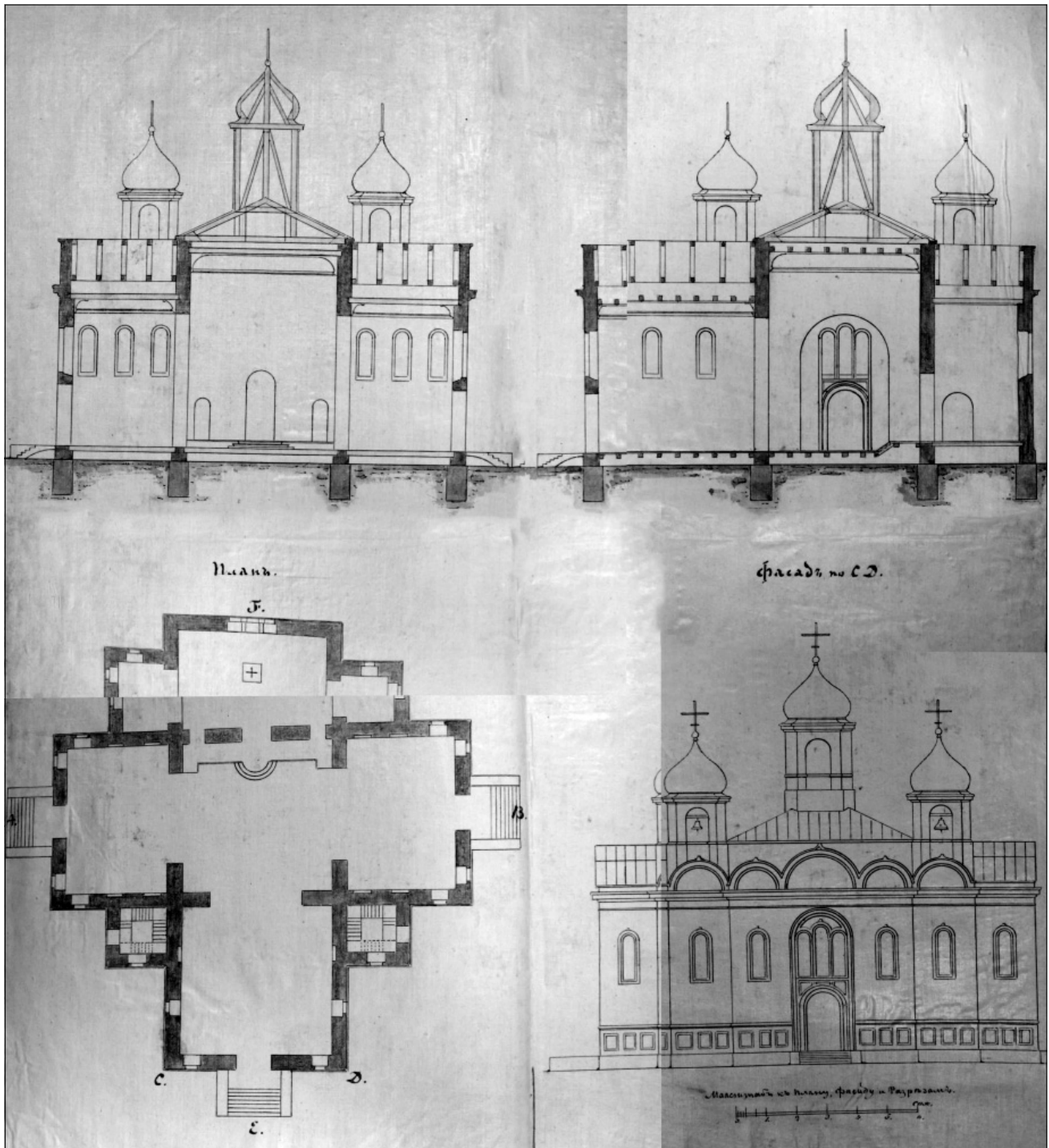


Рис. 1. План, фасад і два розрізи церкви Успіння Богородиці у с. Береза (ДАЧО, ф. 127, оп. 10, спр. 39).

го [1], І. Фоміна [2], І. Левицького [3]. У 1920-х – 1930-х рр. архітектурні пам'ятки докладно досліджували українські пам'яткознавці Ф. Ернст [4], С. Таранушенко [5], М. Макаренко [6], а в повоєнний період – Г. Логвин [7], В. Вечерський [8] та ін. З появою у Глухові у 1998 р. Державного історико-культурного заповідника інтенсифікувалися пам'яткоохоронні дослідження на теренах міста та його округи. Зокрема, з'являються роботи Ю.О. Коваленка [9], Ю.А. Шишкіної [10; 11], О.М. Мірошніченка [12]. Дана ро-

бота постає невід'ємною складовою неперервного ланцюжка наукових пошуків зазначеної тематики.

Донедавна авторство збудованої у кінці XIX ст. церкви Успіння Богородиці у с. Береза Глухівського району було невизначеним, однак чергові архівні пошуки наукових співробітників Національного заповідника «Глухів» увінчалися успіхом. У фонді 127 Державного архіву Чернігівської області була віднайдена справа «О рассмотрении плана на пристройку к каменной церкви колоколь-

ни в с. Береза (імеється план) 16 марта 1878 г.», у якій зазначається ім'я військового інженера Івана Івановича Гелька, який, «...маючи покликання і талант до спорудження, виказує бажання керувати будівництвом кам'яної церкви та дзвіниці і бере на себе всю відповідальність» [13, арк. 14].

Іван Іванович Гельк народився 22 серпня 1818 р. у родині «золотих дел мастера Петербургской губернии, вероисповедания лютеранского» [13, арк. 7]. Виховувався у навчальному морському службовому екіпажі, який пізніше став інженерним артилерійським училищем морського відомства. У 1831 р. він вступає на службу до морського екіпажу, через п'ять років отримує звання унтер-офіцера, а ще через два роки – прапорщика. Він призначається до корпусу інженерів військових поселень, а пізніше – до головного управління корпусу при Віце-директорі Департаменту по будівельній частині.

У 40-х роках XIX ст. І.І. Гельк отримує посаду завідувача будівельними роботами спочатку у м. Нижній-Новгород, потім у – м. Ярославль, а з часом – на Тульському збройному заводі, де веде спостереження за гідротехнічними спорудами. У 50-х роках його відряджають до Шосткинського порохового заводу як помічника інженера-підполковника Одинцова «...для усиленного безостановочного и своевременного окончания работ по устройству вододействующих фабрик для выделывания пороха», а вже через рік він «по воле начальства назначен заведующим гидротехнических сооружений на Шосткинском пороховом заводе» [13, арк. 19]. У 60-х роках, у зв'язку з підпорядкуванням ШПЗ Харківському воєнному округу, Гельк був зарахований до окружного інженерного управління цього округу [13, арк. 22].

Іван Іванович Гельк зробив блискучу кар'єру військового і мав заслужений авторитет серед колег. Він був звільнений за станом здоров'я як «генерал-майор с мундиром и пансионом из государственного казначейства полного высшего оклада 575 рублей серебром в год, а также с назначением пенсии из эмеритальной кассы военно-сухопутного ведомства по 385 рублей серебром в год» [13, арк. 23]. За відмінну і старанну службу двічі отримував разові грошові нагороди у розмірі 122 руб. 50 коп. та 145 руб. І.І. Гельк – кавалер «орденов Св. Станислава II и III ст., Св. Анны II ст., Св. Владимира IV ст., имеет бронзовую медаль на Андреевской ленте в память войны 1853–1856 годов и знак отличия безупречной службы за 15 лет» [13, арк. 23]. Иван

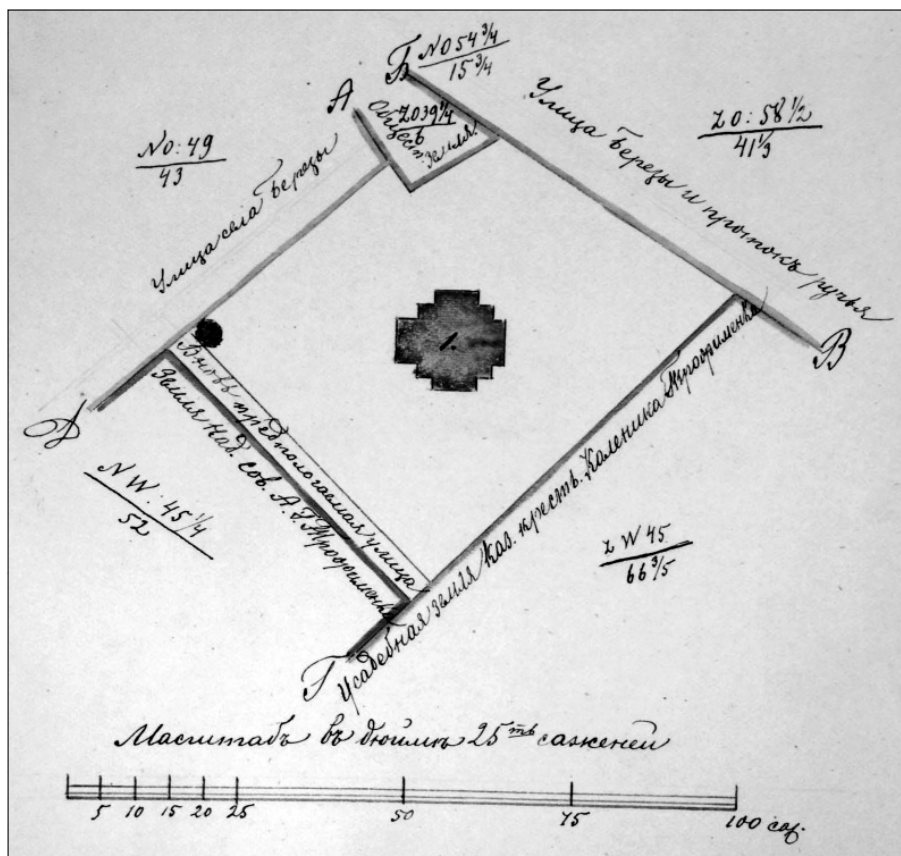


Рис. 2. Пояснення до плану будівництва церкви Успіння Богородиці (ДАЧО, ф. 127, оп. 10, стр. 39)

Іванович мав дружину та доньку православного віросповідання; маєтків за ними не числилось.

Вже після відставки І.І. Гельк проявляє ініціативу щодо керівництва спорудженням церкви у с. Береза: «Я, нижеподписующийся отставной инженер генерал майор Гельк (на основании ст. 337 уст. Стр. Т. XII св. св. законов) даю сею подписку в том, что имею право производить постройки согласно ст. 195 того же устава, принимать на себя надзор и руководство при возведении каменной церкви во имя Успения Богородицы в селе Береза Черниговской губ. Глуховского уезда по планам мною составленным, рассмотренным и одобренным техническо-строительным комитетом, и утвержденным Министром Внутренних дел 1878 года октября 12 дня и обязуюсь отвечать за правильность и прочность, как в отношении самой постройки, так в постройке при строительстве лесов и подмостков. Отставной инженер генерал майор Гельк. 1879 года февраля 24. Шосткинский пороховой завод» [13, арк. 25].

Про те, що на той час являла собою Береза, дізнаємося із документа «Списки населённых мест Российской империи» (1866 р.). У розділі під назвою «Глуховский уезд» зазначається, що село Береза було козачим, з «казённой и владельческой» власністю. Розташоване біля притоку р. Береза за 7 верст від повітового міста Глухів. У селі налічувалось 378 дворів, населення – 1243 чоловіки і 1346 жінок, одна православна церква [14, с. 208]. Із матеріалів, оприлюднених в часописі «Черниговские

епархиальные известия», відомо, що у 1861 р. священником Успенської церкви с. Береза був Василь Неговоров. На сторінках цього часопису можна знайти об'ємну інформацію про призначення, переміщення, звільнення церковнослужителів того або іншого населеного пункту Чернігово-Сіверщини [15 с. 297].

У фондах Державного архіву Чернігівської області зберігається «План, фасад і два разреза Церкви во имя Успения Богородицы, предполагаемой к построению вновь в селе Берёза, Черниговской губернии Глуховского уезда» (рис. 1) і пояснення до плану щодо влаштування кам'яної церкви та кам'яної дзвіниці (рис. 2). [13, арк. 29–30].

Березівську Успенську церкву збудували у 1884 р. У 1925 р. вона була частково відремонтована коштом громади Української Автокефальної Церкви, якій вона належала у 20-х роках ХХ ст. [16 с. 122].

У 1933–1934 р. храм закрили, а у його приміщенні розмістили колгоспний склад, зерносовище. Успенську церкву остаточно було знищено у 1940–1941 рр. [17, с. 63].

Архітектурне надбання нашої держави потребує всебічного, ґрунтовного дослідження, адже багато пам'яток архітектурної історико-культурної спадщини є мало вивченими і часто незаслужено залишаються поза увагою професійних вчених, що унеможлиблює внесення цих об'єктів до переліку пам'яток культурної спадщини національного чи місцевого значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

#### ПОСИЛАННЯ

1. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Отд. 3. – М., 1857. – 426 с.
2. Фомин П. Церковные древности Харьковского края – Харьков, 1916. – С. 94–99.
3. Левитский И. Историческое прошлое г. Сум Харьковской губернии // Труды XIII археологического съезда. – М., 1908. – Т. 2. – 85 с.
4. Ернст Ф. Українське мистецтво XVII–XVIII віків. – К., 1919. – 32 с.
5. Таранушенко С. Пам'ятники архітектури Слобожанщини XVII–XVIII віків // Питання історії архітектури та будівельної техніки України. – К.: Держбудвидав УРСР, 1959. – С. 44–80.
6. Макаренко Н. Пам'ятники українського мистецтва XVIII століття / Отдельный оттиск из журнала «Зодчий» за 1908 г. – СПб, 1908. – 9 с.
7. Логвин Г.Н. По Україні: Стародавні мистецькі пам'ятки. – К.: Мистецтво, 1968. – 462 с.
8. Вечерський В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація. – К.: Видавничий дім А.С.С., 2005. – 586 с.
9. Коваленко Ю.О. Село Некрасове у документах XVI–XVIII ст. // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Вип. 5. – К. – Глухів, 2012. – С. 138–145.
10. Шишкіна Ю.А. Троїцький собор у Глухові напередодні руйнації // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Вип. 5. – К. – Глухів, 2012. – С. 347–350.
11. Шишкіна Ю.А. Трьох-Анастасіївська церква – перлина глухівської архітектури // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Вип. 2. – К. – Глухів, 2009. – С. 135–139.
12. Мірошниченко О.М. Казарми 175 стрілецького Батурина полку в Глухові як потенційна пам'ятка історії // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Вип. 4. – К. – Глухів, 2011. – С. 365–368.
13. Державний архів Чернігівської області, ф. 127, оп. 10, спр. 39, 30 арк.
14. Мірошниченко О.М. Маловідоме джерело з історії Глухівщини XIX ст. // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Вип. 3. – К. – Глухів, 2010. – С. 205–213.
15. Блакитний М.М. Списки церковнослужбовців Глухівського, Конотопського і Кролевецького повітів Чернігівської губернії на 1861 р. (Матеріали часопису «Черниговские епархиальные изве-

стия») // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Вип. 10. – К. – Глухів, 2017. – С. 295–299.

16. Мошик І.В. Село Береза Глухівського району напередодні колективізації // Глухів та його округа. Збірник наукових праць Глухівського краєзнавчого музею. – Глухів, 2008. – С. 120–124.

17. Книга пам'яті Сумської області. Т. II. Зруйновані храми Сумщини. Мартиролог втрачених святинь / ред. кол. З. Гузар, І. Шурат, А. Ярош, Г. Івануценко та ін. – Суми: Ярославна, 2007. – 324 с.

#### Шишкіна Ю.А. Неизвестный мастер каменных дел

На основе имеющихся источников Государственного архива Черниговской области исследуется история храмового строительства в с. Береза, что на Глуховщине. Анализируя проблему, автор впервые акцентирует внимание на фигуре неизвестного архитектора, который занимался сооружением церкви в конце XIX в.

**Ключевые слова:** архитектурное наследие, сооружение церкви, колокольня, военный инженер, с. Береза, Шосткинский пороховой завод.

#### Shyshkina Yu.A. Unknown stonemason master

Based on the available sources of the State Archives of the Chernihiv region, the history of temple construction in Bereza village is studied, which is on Hlukivshchina. Analyzing the problem, the author first focuses on the figure of an unknown architect who was engaged in the construction of the church at the end of the 19th century.

**Key words:** architectural heritage, church buildings, bell tower, military engineer, Bereza village, Shostka powder plant.

05.04.2018 р.



УДК 94(47):303.4(2–526.65+929.55) «18/190»

О.М. Мірошниченко

#### РЕЄСТР НАДГРОБКІВ XVIII – ПОЧАТКУ ХХ СТ. ВОЗНЕСЕНСЬКОГО КЛАДОВИЩА МІСТА ГЛУХОВА

В статті вперше вводиться до наукового обігу реєстр надгробків XVIII – початку ХХ ст. Вознесенського кладовища. У формі таблиці подана інформація про пам'ятки: місце розташування, тип, матеріал, ініціали покійника, роки життя та смерті, стан збереження.

**Ключові слова:** Вознесенське кладовище, Глухів, надгробок, реєстр.

Вознесенське кладовище (далі ВК) м. Глухова привертало увагу дослідників ще на початку ХХ ст. В роботі історика, генеалoga, некрополіста Н.П. Чулкова ми знаходимо перші описи надгробків з території ВК [1]. Аналізуючи його роботу, можна зробити висновок, що науковець не приїздив особисто на місце досліджень, а збирав матеріал шляхом анкетування та переписки із знавцями місцевої старовини. Н. Чулков охопив величезну територію, але не отримав якісний опис об'єктів дослідження.

В радянській історіографії ми не знаходимо відомостей про старовинні надгробки на території ВК. Першим, хто озвучив проблеми та перспективи вивчення